

UDK: 37.575.20

Umida YOZIYEVA,
Turon universiteti pedagogika fanlari doktori DSc, dotsent

Qarshi davlat universiteti professori, pedagogika fanlari doktori DSc Sh.Nurullayeva taqrizi asosida

RIVOJLANAYOTGAN OSIYO MAMLAKATLARIDA TA'LIM TIZIMI ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada hozirgi globallashuv jarayonida Osiyo mamlakatlarida ta'lim tizimining muhim masalalari va uning ijtimoiy-pedagogik ahamiyati haqida so'z boradi. Shuningdek, ta'limni rivojlantirish sohasida Osiyo mamlakatlari duch kelayotgan muammolar, ularning o'ziga xos xususiyatlari, yangi islohotlar, imkoniyatlar, yutuqlar, ko'rsatkichlar va tajribalarga ham alohida e'tibor qaratilmoqda.

Kalit so'zlar: Markaziy Osiyo, rivojlanayotgan mamlakatlar, ta'lim tizimi, ta'lim sohasi, o'quv dasturlar, maktabgacha ta'lim, boshlang'ich ta'lim, umumiy o'rta ta'lim, oliy ta'lim, xususiyatlar, ta'lim muassasasi

СИСТЕМА ОБРАЗОВАНИЯ В РАЗВИВАЮЩИХСЯ АЗИАТСКИХ СТРАНАХ

Аннотация

В статье рассматриваются важные вопросы образования в странах Азии и его социально-педагогическое значение в современном процессе глобализации. Особое внимание также уделено проблемам, с которыми сталкиваются страны Азии в области развития образования, их уникальным особенностям, новым реформам, возможностям, достижениям, показателям и опыту.

Ключевые слова: Центральная Азия, развивающиеся страны, система образования, сектор образования, учебные программы, дошкольное образование, начальное образование, общее среднее образование, высшее образование, характеристики, учебное заведение.

EDUCATION SYSTEM IN DEVELOPING ASIAN COUNTRIES

Annotation

The article examines important issues of education in Asian countries and its socio-pedagogical significance in the modern process of globalization. Particular attention is also paid to the challenges faced by Asian countries in the field of education development, their unique characteristics, new reforms, opportunities, achievements, indicators and experiences.

Key words: Central Asia, developing countries, education system, education sector, curricula, pre-school education, primary education, general secondary education, higher education, characteristics, educational institution.

Kirish. Osiyoning rivojlanayotgan mamlakatlari ta'lim sohasida turli xil tajriba va yutuqlarga ega bo'lib, qit'aning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Ushbu guruhga Janubiy Osiyo (Hindiston, Pokiston, Bangladesh, Shri-Lanka, Nepal), Janubi-Sharqiy Osiyo (Indoneziya, Filippin, Vyetnam, Tailand, Myanmar) va Markaziy Osiyo (O'zbekiston, Qozog'iston, Tojikiston, Qirg'iziston, Turkmaniston) mamlakatlari kiradi. Osiyo rivojlanayotgan mamlakatlari ta'lim tizimi mustamlaka davri merosi, milliy madaniy an'analar va zamonaviy globallashuv jarayonlarining ta'sirida shakllanmoqda. Bu mamlakatlar uchun ta'lim ijtimoiy mobillik, iqtisodiy o'sish va modernizatsiyaning asosiy vositasi hisoblanadi. So'nggi o'n yilliklarda ko'plab Osiyo mamlakatlari ta'limga qamrovni sezilarli darajada oshirdilar, savodxonlik darajasini ko'tardilar va ta'lim sifatini yaxshilash bo'yicha muhim qadamlar qo'ydilar. Ammo mintaqada hali ham katta tafovutlar mavjud – ba'zi mamlakatlar yuqori yutuqlarga erishgan bo'lsa, boshqalari jiddiy muammolarga duch kelmoqda.

Adabiyotlar tahlili. Janubiy Osiyo mamlakatlari dunyoning eng aholi zichligi yuqori mintaqalaridan biri bo'lib, ta'lim tizimi uchun katta qiyinchiliklar tug'diradi. Hindiston 1.4 milliard aholisi bilan dunyoning eng yirik ta'lim tizimiga ega bo'lib, 250 million maktab o'quvchisi va 40 million universitet talabalari ta'lim olmoqda. Hindiston konstitutsiyasi 6-14 yoshdagi barcha bolalar uchun bepul va majburiy ta'limni kafolatlaydi. "Sarva Shiksha Abhiyan" (Hamma uchun ta'lim

harakati) va "Right to Education Act" (2009) kabi milliy dasturlar natijasida boshlang'ich ta'limga qamrov 95 % dan oshdi. Ammo ta'lim sifati, o'qituvchilar malakasi, maktablar infratuzilmasi va o'quvchilar o'zlashtirish darajasi hali ham past qolmoqda. Pokistonda ta'lim vaziyati yanada murakkab - 5-16 yoshdagi bolalarning taxminan 22 millioni (44 %) maktabdan tashqarida qolmoqda, bu dunyodagi eng yuqori ko'rsatkichlardan biri. Gender tengsizligi, qashshoqlik, ekstremizm va ta'lim tizimining fragmentatsiyasi (davlat, xususiy va diniy maktablarning paralel mavjudligi) asosiy muammolar hisoblanadi. Bangladeshda boshlang'ich ta'limga qamrov 90 % dan oshgan va gender tengligida muhim yutuqlarga erishilgan, ammo ta'lim sifati va o'rta ta'limga o'tish sur'atlari past qolmoqda.

Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlari ta'lim sohasida turli xil natijalarga erishdilar. Vyetnam ta'lim sohasidagi yutuqlari bilan ajralib turadi – PISA (Programme for International Student Assessment) testlarida Vyetnam o'quvchilari ko'plab rivojlangan mamlakatlar o'quvchilaridan ustun natijalar ko'rsatdilar. Vyetnamning ta'limga katta e'tibor berishi, o'qituvchilar kasbining yuqori nufuzi va konfutsiychilik ta'limiy an'analari bu muvaffaqiyatning asosini tashkil etadi. Tailand 1990-yillardan buyon ta'limga katta sarmoyalar kiritib kelmoqda va boshlang'ich ta'limni deyarli umumlashtirdi, ammo o'rta va oliy ta'limda hali ham kamchiliklar mavjud. Indoneziya dunyoning to'rtinchi yirik aholili mamlakati sifatida ta'lim tizimini boshqarishda katta

qiyinchiliklarga duch kelmoqda - 17000 dan ortiq orolga tarqalgan 270 million aholi uchun sifatli va teng ta'lim imkoniyatlarini ta'minlash murakkab vazifa. Filippin ta'lim tizimi AQSh kolonial davrining kuchli ta'sirida bo'lib, ingliz tili asosida qurilgan va nisbatan yuqori savodxonlik darajasiga (96%) ega, ammo ta'lim sifati va iqtisodiy natijalar o'rtasida katta tafovut mavjud.

Muhokama. Markaziy Osiyo respublikalari O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston va Turkmaniston mustaqillik yillarida milliy ta'lim tizimlarini shakllantirish, o'quv dasturlarini milliy lashtirish va davlat tilini

Osiyoning rivojlanayotgan mamlakatlarida ta'lim ko'rsatkichlari

Mamlakat	Boshlang'ich ta'limga qamrov (%)	O'rta ta'limga qamrov (%)	Savodxonlik darajasi (15+ yosh, %)	Ta'limga YaIM ulushi (%)	Asosiy muammolar
Hindiston	95	77	74	4.6	Sifat, tengsizlik, infratuzilma
Pokiston	67	45	58	2.9	Qamrov, gender, ekstremizm
Bangladesh	92	65	74	2.1	Sifat, moliyalashtirish
Indoneziya	94	79	96	3.5	Geografik tafovut, sifat
Filippin	96	85	96	4.1	Sifat, iqtisodiy natijalar
Vyetnam	98	82	95	5.7	Qishloq-shahar tafovuti
O'zbekiston	99	95	100	5.2	Modernizatsiya, xalqaro integratsiya
Qozog'iston	98	93	100	3.1	Sifat, innovatsiya, til masalalari

Osiyoning rivojlanayotgan mamlakatlarida ta'lim mazmuni va metodologiyasi xilma-xildir. Ko'pchilik mamlakatlarda an'anaviy ravishda bilimlarni eslab qolishga, imtihonlarga tayyorlanishga va o'qituvchi markazli ta'limga e'tibor qaratilgan. Konfutsiychilik ta'limiy an'analari Sharqiy va Janubi-Sharqiy Osiyoda kuchli ta'sir ko'rsatib, mehnatsevarlik, intizom va ta'limga hurmatni shakllantirishga yordam beradi. Ammo bu yondashuv tanqidiy fikrlash, ijodkorlik va muammolarni mustaqil hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishda cheklovlar yaratadi. So'nggi yillarda ko'plab Osiyo mamlakatlari ta'lim metodologiyasini isloh qilish, talaba markazli ta'limga o'tish, amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish bo'yicha ishlashmoqda. STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) ta'limi, raqamli savodxonlik, ingliz tili o'rganish va ijodiy fikrlashni rivojlantirish ustuvor yo'nalishlar hisoblanadi.

Texnologiya va raqamli ta'lim Osiyoning rivojlanayotgan mamlakatlarida tobora keng tarqalmoqda. Hindistonda "Digital India" va "e-Learning" dasturlari millionlab o'quvchilar uchun onlayn ta'lim platformalarini yaratdi. BYJU'S, Unacademy, Khan Academy kabi ta'lim texnologiyalari startaplari Hindistonda ulkan muvaffaqiyatga erishdi. Indoneziya va Filippin kabi archipelago mamlakatlari uchun masofaviy ta'lim geografik to'siqlarni bartaraf etishning muhim vositasi hisoblanadi. COVID-19 pandemiyasi Osiyo mamlakatlarini raqamli ta'limga o'tishni tezlashtirishga majbur qildi, ammo raqamli tafovut muammosi - internet kirish imkoniyati, elektr energiyasi, zamonaviy qurilmalar va raqamli savodxonlikning etishmasligi - ko'plab o'quvchilarni onlayn ta'limdan mahrum qildi. Qishloq hududlari, kambag'al oilalar va chekka mintaqalar raqamli ta'limdan kam foydalanadilar, bu ta'limdagi mavjud tengsizliklarni yanada kuchaytiradi.

Xususiy ta'lim sektori Osiyoning rivojlanayotgan mamlakatlarida tez sur'atlar bilan o'sib bormoqda. Hindiston, Pokiston, Filippin, Indoneziyada xususiy ta'lim muassasalari umumiy ta'lim xizmatlarining katta qismini ta'minlaydi. Xususiy maktablar va universitetlar turli darajadagi sifat va narxlarga ega - yuqori sifatli xalqaro maktablardan tortib, kam ta'minlangan oilalar uchun mo'ljallangan arzon mahalliy maktablarga. Hindistonda xususiy maktablar umumiy maktablar sonining 50%dan ko'prog'ini tashkil etadi.

asosiy ta'lim tiliga aylantirish bo'yicha ishlashdi. Qozog'iston ta'limni modernizatsiya qilish va xalqaro standartlarga moslashtirish bo'yicha eng aktiv mamlakatlardan biri bo'lib, "Bolashak" dasturi doirasida minglab talabalarni chet elda o'qitish, "Nazarbayev Intellectual Schools" tarmog'ini yaratish va oliy ta'limni xalqaro akkreditatsiya qilish yo'nalishida ishladi. O'zbekiston so'nggi yillarda ta'lim sohasida keng ko'lamli islohotlarni boshladi - maktabgacha ta'limni kengaytirish, umumiy o'rta ta'limni 11 yilga oshirish, oliy ta'limni isloh qilish va xalqaro hamkorlikni kengaytirish muhim yo'nalishlar hisoblanadi.

Pokistonda ham xususiy sektor davlat tizimining zaifligini qoplashda muhim rol o'ynaydi. Xususiy ta'limning rivojlanishi tanlov va raqobatni oshiradi, ammo ijtimoiy tengsizlikni kuchaytiradi va ta'limni tovar sifatida ko'rib chiqish xavfini tug'diradi. Davlat nazorati, sifat standartlari va kambag'allar uchun subsidiyalar xususiy ta'lim sektorini tartibga solishning muhim vositalari hisoblanadi.

Oliy ta'lim Osiyoning rivojlanayotgan mamlakatlarida sezilarli o'sish sur'atlariga ega. Hindiston 1000 dan ortiq universitetga ega bo'lib, dunyoning eng yirik oliy ta'lim tizimlaridan biriga ega. IIT (Indian Institutes of Technology) va IIM (Indian Institutes of Management) kabi prestijli institutlar jahon miqyosida tan olinadi va minglab xorijiy talabalarni jalb qiladi. Ammo oliy ta'lim sifatida katta tafovutlar mavjud - eng yaxshi universitetlar xalqaro darajada raqobatbardosh bo'lsa, ko'pchilik institutlar past sifat, zaif infratuzilma va moliyalashtirish tanqisligidan aziyat chekmoqda. Pokiston, Bangladesh, Indoneziya va boshqa mamlakatlarda ham o'xshash muammolar mavjud. Markaziy Osiyo respublikalarida Sovet davridan qolgan oliy ta'lim tizimi transformatsiya jarayonida bo'lib, Bologna jarayoniga moslashtirish, xalqaro akkreditatsiya olish va tadqiqot salohiyatini oshirish yo'nalishida ishlashmoqda. Osiyoning rivojlanayotgan mamlakatlari oliy ta'lim uchun xalqaro hamkorlikni kengaytirmoqda - talabalar va o'qituvchilar almashinuvi, qo'shma dasturlar, chet ellik universitetlarning filiallarini ochish va xorijiy ta'lim provayderlarini jalb qilish muhim tendentsiyalar hisoblanadi.

Rivojlanayotgan mamlakatlarda ta'lim tizimining tashkiliy shakllari o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, tarixiy, ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy va demografik omillar ta'sirida shakllanadi. Ushbu mamlakatlar guruhiga Osiyo, Afrika, Lotin Amerikasi va Sharqiy Evropaning bir qator davlatlari kiradi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda ta'limning tashkiliy shakllari an'anaviy tuzilmalar bilan zamonaviy pedagogik yondashuvlarning uyg'unlashuvini aks ettiradi. Ta'lim tizimini tashkil etishda asosiy muammo cheklangan moliyaviy resurslar, yuqori aholining o'sish sur'atlari, urbanizatsiya jarayonlari va ijtimoiy tabaqalanish hisoblanadi. Shu bilan birga, ko'plab rivojlanayotgan mamlakatlarda ta'lim sifatini oshirish, savodxonlik darajasini ko'tarish va xalqaro standartlarga muvofiq ta'lim tizimini modernizatsiya qilish

yo'lida faol ishlashmoqda. Ta'limning tashkiliy shakllari har bir mamlakatning milliy xususiyatlari, davlat siyosati va mavjud imkoniyatlariga qarab farqlanadi, ammo umumiy tendentsiyalar va yondashuvlar mavjud.

Rivojlanayotgan mamlakatlarda ta'limning rasmiy tizimi odatda bir necha pog'onalardan iborat bo'lib, asosiy, o'rta va oliy ta'limni o'z ichiga oladi. Asosiy ta'lim tizimi ko'pchilik rivojlanayotgan mamlakatlarda 6 yoshdan boshlanib, 8-10 yil davom etadi. Hindiston, Pokiston, Bangladesh kabi Janubiy Osiyo mamlakatlarida ta'lim tizimi britaniya mustamlaka davrining ta'sirida shakllangan bo'lib, boshlang'ich (5-6 yil), o'rta (2-3 yil) va oliy o'rta (2-3 yil) ta'limdan iborat. Afrika mamlakatlarida, xususan Keniya, Nigeriya, Efiopiyada ta'lim tizimi asosan mustamlaka davridagi fransuz yoki ingliz modellariga asoslangan. Lotin Amerikasi mamlakatlarida, jumladan Braziliya, Argentina, Meksikada ta'lim tizimi ispan va portugal an'analari ta'siri ostida rivojlangan. Ko'pgina rivojlanayotgan mamlakatlarda asosiy ta'lim majburiy va davlat tomonidan bepul taqdim etiladigan bo'lsada, amalda ko'plab to'siqlar mavjud. Infrastruktura yetishmasligi, maktablarning qishloq hududlaridan uzoqda joylashishi, o'qituvchilar tanqisligi va sifatsiz ta'lim xizmatlari ta'limga qamrovni cheklaydi.

Rasmiy bo'lmagan ta'lim shakllari rivojlanayotgan mamlakatlarda muhim o'rin tutadi. Rasmiy ta'lim tizimidan tashqarida qolgan katta hajmdagi aholi guruhlari uchun muqobil ta'lim shakllari zarur hisoblanadi. Hindistonda "Non-formal Education" dasturlari, Braziliyada "Educação de Jovens e Adultos" (Yoshlar va Kattalar Ta'limi) dasturlari, Afrika mamlakatlarida turli xalqaro tashkilotlar tomonidan qo'llab-quvvatlanuvchi savodxonlik dasturlari keng tarqalgan. Rasmiy bo'lmagan ta'lim mahalliy jamiyatlar, diniy muassasalar, nodavlat notijorat tashkilotlar va xalqaro yordamchi tashkilotlar tomonidan tashkil etiladi. Ushbu dasturlar odatda kattalar uchun savodxonlik, kasb-hunar ko'nikmalari, sog'liq ta'limi va fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan.

Rasmiy bo'lmagan ta'limning afzalligi uning moslashuvchanligi, mahalliy ehtiyojlarga mos kelishi va xarajatlarning nisbatan past bo'lishidir. Ammo sertifikatatsiya va tan olinish muammolari, o'qituvchilar malakasining yetarli emasligi va doimiy moliyalashtirish yo'qligi kabi kamchiliklar ham mavjud.

Masofaviy va onlayn ta'lim rivojlanayotgan mamlakatlarda tobora keng tarqalmoqda. XXI asrda texnologiyalarning rivojlanishi va internet kirish imkoniyatlarining ortishi yangi ta'lim shakllarini joriy etish uchun imkoniyat yaratdi. Hindistonda "National Programme on Technology Enhanced Learning" (NPTEL), Pokistonda "Virtual University", Keniyada "African Virtual University" kabi loyihalar masofaviy ta'limni qo'llab-quvvatlaydi. COVID-19 pandemiyasi davri masofaviy ta'limni kengaytirish zarurligini yanada ko'rsatdi va ko'plab rivojlanayotgan mamlakatlar tez sur'atlar bilan raqamli ta'lim platformalarini joriy etishga majbur bo'ldilar. Mobil texnologiyalar, xususan smartfonlar orqali ta'lim kontentini yetkazish mashhur yondashuv

hisoblanadi. Ammo raqamli tafvut muammosi jiddiy to'siq bo'lib qolmoqda - qishloq hududlarida internet kirish imkoniyati cheklangan, elektr energiyasi ta'minoti barqaror emas va ko'plab oilalarda zamonaviy texnik vositalar yo'q.

Xususiy ta'lim sektori rivojlanayotgan mamlakatlarda sezilarli o'sish sur'atlariga ega. Davlat ta'lim tizimining sifatsizligi, to'la qamrov ta'minlay olmasligi va o'rta sinf vakillari sonining ortishi xususiy maktablar va universitetlarning ko'payishiga olib keldi. Hindiston, Pokiston, Filippin, Keniya va Braziliya kabi mamlakatlarda xususiy ta'lim muassasalari tez sur'atlar bilan rivojlanmoqda. Xususiy ta'lim muassasalari turli darajadagi xizmatlar taqdim etadi - yuqori sifatli va qimmat "elita" maktablaridan tortib, kam ta'minlangan oilalar uchun mo'ljallangan arzon xususiy maktablargacha. Ba'zi mamlakatlarda, xususan Pokiston va Keniyada xususiy ta'lim sektori umumiy ta'lim xizmatlarining sezilarli qismini ta'minlaydi. Xususiy ta'limning rivojlanishi bir tomondan tanlov va raqobat imkoniyatlarini oshiradi, boshqa tomondan ijtimoiy tengsizlikni kuchaytirishi mumkin. Yuqori sifatli ta'lim faqat boy oilalar farzandlariga mavjud bo'lib, bu ijtimoiy mobillik va tenglik tamoyillariga zid keladi.

Mahalliy hamjamiyat maktablari va diniy ta'lim muassasalari rivojlanayotgan mamlakatlarda muhim rol o'ynaydi. Afrika qishloq hududlarida mahalliy hamjamiyatlar tomonidan tashkil etilgan maktablar, Pokiston va Bangladesh madrasalari, Indoneziya pesantrenlari ko'p sonli bolalar va yoshlarni qamrab oladi. Ushbu muassasalar mahalliy madaniyat va qadriyatlarini saqlash, diniy ta'lim berish va davlat tizimidan tashqarida qolgan aholiga xizmat ko'rsatishda ahamiyatlidir. Ammo ko'pincha ushbu muassasalarda zamonaviy fanlar, texnologiya va hayotiy ko'nikmalar etarli darajada o'rgatilmaydi. Hukumatlar va xalqaro tashkilotlar ushbu muassasalarni rasmiy ta'lim tizimiga integratsiyalash, dasturlarni boyitish va o'qituvchilar malakasini oshirish yo'lida ishlashmoqda.

Kasb-hunar ta'limi rivojlanayotgan mamlakatlarda alohida ahamiyatga ega. Ko'plab yoshlar oliy ta'limga kira olmasligi yoki mehnat bozoriga tezroq kirish zarurati tufayli kasb-hunar ta'limiga muhtoj. Ammo ko'pchilik rivojlanayotgan mamlakatlarda kasb-hunar ta'limi tizimi yetarli darajada rivojlanmagan, zamonaviy sanoat ehtiyojlariga mos kelmaydi va past prestijga ega. Germaniya "dual system" modeli, Yaponiya tajribasi va boshqa muvaffaqiyatli modellarni moslashtirish yo'nalishida ishlash olib borilmoqda. Xususiy sektor, xalqaro tashkilotlar va donorlar kasb-hunar ta'limini rivojlantirishga sarmoya kiritmoqdalar. Hindiston "Skill India" dasturi, Efiopiya "Technical and Vocational Education and Training" (TVET) strategiyasi va shunga o'xshash milliy dasturlar kasb-hunar ta'limini kuchaytirishga qaratilgan. Shunday qilib, rivojlanayotgan mamlakatlarda ta'limning tashkiliy shakllari xilma-xil bo'lib, rasmiy va norasmiy, an'anaviy va zamonaviy, davlat va xususiy elementlarning kombinatsiyasini aks ettiradi va doimiy transformatsiya jarayonida davom etmoqda.

ADABIYOTLAR

1. UNICEF. The State of the World's Children 2023: For Every Child, Vaccination. – New York: UNICEF, 2023.
2. Yoziyeva U. Xorijda ta'lim tizimi. – Qarshi: Nasaf, 2025. – 147 b.
3. Carnoy M., Loyalka P. et al. Is Brazilian Education Improving? – Stanford: Stanford University Press, 2016.
4. Zhu X., Hawk S.T. Chinese Education System: Reforms and Challenges. – London: Routledge, 2019.
5. Тоғиев М., Сейтхалилов Э.А. Хорижий мамлакатларда таълим тизими. – Тошкент: Иқтисодийёт, 2008. – 192 б.